

O'sha oilamiz boshiga og'ir kulfat tushgan kuni, men, o'n yashar bola, nimadandir ko'nglim g'ash, uyimiz ro'parasidagi paxsa devorga chiqib, o'zimcha go'yo otga minib o'tirardim.

U mahalda biz Turkiston shahrining eng so'lim joylaridan biri - Lager ko'chasida ikki xonadan iborat, oldi ayvon, o'sha zamon imkoniyatiga ko'ra tuzukkina uyda istiqomat qilardik. Bu uyning kattagina hovlisi ham bor edi. Ikki qavatli ulkan darvoza orqali kiradigan bu hovlida bizdan tashqari yana bir nechta xonadon yashardi. Darvozaning ustida quruq pichan saqlanadigan boloxona bo'lar, biz, bolalar oqshom paytlari berkinmahoq o'ynaganda boloxonaga chiqib pichan tagida "jon saqlardik".

Oilamiz boshiga musibat tushgan o'sha mash'um kundan bir necha oy muqaddam dadam uyimizdagi deyarli barcha kitoblarni uch-to'rt qopga solib, beda tagiga yashirganu, boloxona eshigiga otning kallasidek qulf osib qo'ygandilar. Endilikda boloxonaga hech kim kirolmas, faqat men goho-goho tuynukdan tushib, qoplardagi kitoblarni, ayniqsa sersurat, qalin kitoblarni tuynuk shu'lasiga solib, tomosha qilib o'tirishni yoqtirardim.

Bu suratlar ham juda g'alati, ularning aksari charm palto kiyib, bellariga qilich va to'pponcha taqib olgan harbiy, ba'zilari esa ot o'ynatgan, qizil alvon ko'tarib dushman sari ot surib ketayotgan mardu maydonlar bo'lsa ham, negadir barchasining ko'zlari o'yib olingan yoki yuzlariga ko'k siyoh tortilgan edi. Nega shunday? Men bu sir-asorning tagiga yetolmay qiynalardim, dadamlardan so'rashga esa yuragim dov bermas, sababi, dadamlar qahri qattiq odam edi, "bu kitoblarni senga kim ko'rsatdi" deb dashnom berishlari mumkin edi.

O'sha qora kun ham, nimadandir ko'nglim notinch, kitob titish esimga tushib tomga chiqdim. Ammo tanish tuynukka yaqinlashganimda ko'chaning boshida qo'sh ot qo'shilgan chiroyli foytungga ko'zim tushdi. Sal o'tmay, foytun darvozamiz ro'parasiga kelib to'xtadi. Undan o'sha paytlarda barcha kattalar uchun rasm bo'lgan yashil rang galife shim va gimnasterka kiygan o'rta yashar ikki kishi bilan qizil ko'ylakli, ko'zlari qiyg'och bir ayol tushdi. Erkaklardan biri tomida meni ko'rib qolib:

- Egamberdi Jaqipovning uyi shulma? - deb so'radi.

- Shu, - dedim men. Shu payt hovlidan chiqqan oyimlarning:

- Kelinglar, mehmonlar, xush kelibsizlar, - degan ovozi eshitildi. Men boloxona ustunidan sirpanib, yerga sakrab tushdim.

Mehmonlar ichkariga kirishgan, oyimlar allaqanday hayajonda edilar.

- Dadangning mahkamasiga chop! - dedilar oyimlar negadir shivirlab - Ayt: SAKUda birga o'qishgan og'aynilaringiz kelishdi, de! Kutib o'tirishibdi, tezroq kelar ekansiz, de! Ha aytmoqchi, biryo'la maktabga borib, onang bilan pochchangga ham ayt - tezroq kelishsin. Dasturxon-pasturxonga qarashib yuborishsin!

Men negadir, aftidan "mehmon" so'zidan ko'nglim yorishib, ikki oyog'imni qo'limga olib chop ketdim. Garchi pochcham bilan katta opamlar o'qituvchilik qiladigan maktab dadamlar ishlaydigan mahkamadan xiyla narida bo'lsa-da, avval o'sha tomonga o'tib, oyimlarning gapini opamlarga aytdim, so'ng, hamon ikki oyog'im qo'limda, yalangoyoq, yalangbosh, ko'cha changitib dadamlarning mahkamasiga qarab chopdim.

Dadamlar bir mahallar Qozog'iston Xalq komissarlari kengashi qoshida tuzilgan mayda millatlar (asosan o'zbeklar) xalq komissari lavozimida ishlagan. SAKUni tugatganlaridan keyin esa hozirgi Chimkent viloyatining Sayram rayonida birinchi kotib, keyinroq esa Qozog'iston temir yo'li Siyosiy boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari vazifalarida xizmat qilganlar. Lekin keyingi yillar "Otang so'fi bo'lgan, sen buni yashirgansan", - degan aybnoma bilan pastga surila-surila, yumalay-yumalay oxir-pirovardida Turkiston tumani moliya bo'limiga mudir etib tayinlangan edilar.

Rahmatli buvamlar Yoqub (jonlari jannatda bo'lg'ay!) haqiqatan Qarnoq qishlog'ining eng katta masjidida to'inqilobgacha so'filik qilgandilar. Odamlarning aytishicha, u kishining ovozlari shu darajada zo'r bo'lgan emishki, har subhidam masjid mezanasi chiqib azon aytganlarida nafaqat o'n ming kishilik Qarnoq ahli, balki o'ttiz chaqirim naridagi Turkiston namozxonlari ham eshitgan emishlar. Shu boisdan Qarnoq ahli buvamlarining ismlariga Shayx so'zini qo'shib, Yoqub shayx deb ataganlar... Lekin o'n oltinchi yilgi qattiq qurg'oqchilikda bobomiz Yoqub shayx og'ir ahvolga tushganlar. Shu bois otamiz oilasini boqa olmay, bir-ikki qo'y, bir-ikki qop g'alla evaziga bir boyning o'g'li o'rniga mardikorlikka ketganlar-u, uyoqdan bolshevoy bo'lib qaytganlar. Shu-shu, ota-bola biri - shayx, biri - bolshevoy, qip-qizil sinfiy dushmanga aylanganlar.

Dadamlarning mahkamasi ulkan savdogar qurgan va endilikda partiya qo'mitasi joylashgan ko'rkam binoning shundoq biqiniga joylashgan edi. Men borganimda dadamlar ham idoradan chiqqan ekanlar. Meni uzoqdan ko'rib darvoza oldida to'xtadilar.

Dadamlar to'ladan kelgan, novcha, qirraburun, o'sha davrda rasm bo'lgan to'mtoq mo'ylovli, xushqad, salobatli kishi edilar.

Egnidagi libosi hozir xotiramda yo'q, agar yanglishmasam o'sha mahalda Stalinga taqlidan kiyiladigan ko'krak cho'ntakli yashil kostyum va galife shim kiygan, oyoqlarida ham o'sha zamonlarda rasm bo'lgan g'arch-g'urch xrom etik.

Rahmatlik dadamlar, uyqusizlikdanmi, boshqami - ko'zlari qizargan, allaqanday horg'in ko'rindilar menga. U kishi hansiray-hansiray aytgan gaplarimni eshitdilar-u, chehralari sal yorishib:

- Yur, bolam! - dedilar boshimni silab. - Senga bitta muzqaymoq oberay!

Boya aytganimdek, dadamlar diydasi qattiqroq, o'ktam, kamgap odam edilar. O'sha kungacha men u kishining biror marta boshimni silaganlarini bilmasdim. Aksincha, hanuz esimdan chiqmaydi: dadamlar ur kaltak, sur kaltak tagidan chiqolmay, ishdan haydala-haydala oxir pirovardida qishloqqa qaytib, uyda ko'kragini zaxga berib yotgan paytlar. Bir kun oyimlar qo'limga pul va ikki-uch litrli grafin (dadamlar katta lavozimlarda ishlagan mahalda orttirgan nodir matoh) tutqazib:

- Do'konga kirib qimiz olib chiq, dadang aytdilar! - dedilar.

Do'konga kirsam qimiz tugagan ekan. Men parvoyi falak, qo'limdagi grafinni o'ynatib uyga qaytdim. Yo'lim yog'och va temir qoziqlar qoqilgan mol bozoridan o'tardi. To'satdan nimadir "shaq" etdi. Qarasam, qo'limdagi grafin temir qoziqlardan biriga tegib, tangaday joyi o'pirlilib tushibdi. Yuragim orqamga tortib ketdi. Uyga qaytishga jur'at qilolmay anchagacha bog'imiz poyidagi soy bo'yida aylanib yurdim. Nihoyat, yuragimni hovuchlab uyga kirib bordim. Oyimlar meni ko'rib:

- Qayoqlarda daydib yuribsan, bevosh? Dadang sho'rlik kutaverib diqqinapas bo'p ketdilar-ku! - deb koyidilar, so'ng grafindagi teshikka ko'zlari tushib, qo'limdan ushlagancha ichkariga sudradilar.

Dadamlar ulkan, chorxari uyimizning to'rida kitob varaqlab, yonboshlab yotardilar..

- Do'konda qimiz yo'q ekan, bu ham yetmagandek, o'g'lingiz grafinni sindirib qo'yibdi... - Oyimlar shunday deb grafinni dadamlarning oldidagi xontaxtaga qo'yidilar.

Keyinchalik oyimlar bu ishlaridan pushaymon bo'lib ko'p gapirganlar. "Nega shunday qilganimni o'zim ham bilmayman, bolam, dadanglarning nochor ahvoli hammamizni ezib qo'ygan edi", deguvchi edilar, rahmatlik.

Dadamlar shitob bilan qadlarni rostladilaru xontaxtaga grafinni olib, menga qarab otdilar. Zarb bilan otilgan grafin shundoq qulog'im tagidan o'tib (chamasi, jonholatda boshimni olib qochgan bo'lsam kerak!) devorga tegib chil-chil sindi.

Men tura qochdim, qocharkanman, oyimlarning:

- Qimiz ham o'lsin! Qimiz deb bolamni o'ldirmoqchimisiz, adasi? - degan achchiq faryodini eshitdim.

Oyimlarning aytishicha, keyinchalik dadamlar ham bu qilmishidan ggushaymon bo'lganlar. Kim bilsin, ehtimol boshiga og'ir musibat tushishini sezib yurgani uchundir, ehtimol bir mahal dilimga ozor bergani esiga tushib, uni ko'nglimdan chiqarmoqchi bo'lgandir, har qalay, umrimda birinchi bor boshimni silab, muzqaymoq o'berishga ahd qildilar.

Ko'chaning narigi yuzida shahar bog'i bo'lar, bog' oldidagi maydonchada har xil suv, meva sharbatlari, muzqaymoq sotiladigan mitti-mitti do'konchalar bo'lardi. Borsak, do'konlar yopilgan ekan. Dadamlar astoydil ranjidilar.

- Umrimda bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo'lgandim, bu ham nasib qilmadi-yov, bolam! - dedilar, u kishi allaqanday chuqur o'kinch bilan.

Uyga borganimizda chiroqlar yongan, hovlidagi o'choqqa qozon osilgan, bizdan avval yetib kelgan katta opamlar bilan oyimlar o'choq atrofida kuymalanib yurishar, pochchamlar ko'rinmas edilar.

Dadamlar ichkariga kirib ketdilaru darhol qaytib chiqdilar. Chehralari ochilgan, kayflari chog' edi.

- SAKUda birga o'qigan eski qadrdonlarim kelishipti. Qalay, tuzukroq go'sht-po'shtlaring bormi, Gulshan? - dedilar dadamlar oyimlarga qarab. - Bor bisotingni dasturxonaga to'kasan bugun...

Marhum volidamizda jindak shaddodlik bo'lardi.

- Siz qozon-o'choq atrofida aylanavermay ichkariga kirib mehmonlaringizga qarayvering! - dedilar shartta kesib.

Dadamlar oyimlarning bu sal yasama qo'rsiligiga kulimsirab, ichkariga kirib ketdilar.

Hovlimizda, shundoq o'choq yonida bir tup gujum o'sar, gujum tagida chuqur quduq bo'lar, issiq yoz va iliq kuz kunlari go'shtni shu quduqda asrardik.

Oyimlar menga quduqdan go'sht olib ber, - dedilar. Men quduq chang'irog'ining dastasini aylantirib, go'sht osilgan changakni torta boshladim-u, to'satdan ko'chadan kirib kelgan ikki harbiyga ko'zim tushib, negadir yuragim orqamga tortib ketdi. Ular o'choq atrofida kuymalanib yurgan oyimlar bilan opamlarga bir qarab qo'ydilar-da, etiklari bilan yerni tap-tap bosib ayvonga chiqishdi.

Ayvondan uyga kirishdi. Harbiylarni ko'rishlari bilanoq turgan joylarida tosh qotib qolgan oyimlar bilan opamlar birdan dod solishib, uyga qarab yugurishdi. Quduq chang'irog'ini beixtiyor qo'yib yuborib men ham ketlaridan chopdim.

Men o'sha paytlar mamlakatimizda va hatto shahrimizda nima bo'layotganidan bexabar edim, albatta, shu bois oyimlar bilan opamlarning harbiylarni ko'rishlari bilanoq faryod chekib, ichkariga otilishlari sababini anglamadim. Ammo ular mudhish maqsad bilan kelishganini aql bilan bo'lmasa-da, yurak bilan his etgandim. Keyin bilsam, o'sha davrda hamma joyda bo'lganidek, Turkistonda ham har kuni, har daqiqada ko'plab odamlar hibsga olingan ekan. Oyimlar va opamlar bundan boxabar bo'lganlari uchun ham harbiylarni ko'rib dod solishgan ekan. Eshikdan kirishim bilan harbiylardan biri - novchadan kelgan, malla sochlarining uchlari qoshlariga nafis egilib tushgan xushsurat o'ris kapitan polni g'arch-g'urch bosib, eshikka keldi-da, uning ilmog'ini solib:

- Tintuv tutaguncha endi hech kim uyga kirmaydiyam, chiqmaydiyam! - dedi yurakka g'ulg'ula soluvchi bir qat'iyat bilan. Uyda qiy-chuv boshlangan, katta opamlar o'rta eshikda haykalday qotib qolgan dadamlarning bo'yniga osilib yig'lamoqda, oyimlar ham dadamlarnig yelkasiga suyanib, unsiz titramoqda, kichik opamlar bilan ukalarim burchakka tiqilishib, xuddi kalxatlardan qo'rqan jo'jalarday, ko'zlari ola-kula, bir-birining pinjiga kirib olishgandi.

Ikki tavaqali o'rta eshik ochiq, ichkari xonaning to'rida SAKUda dadamlar bilan birga o'qigan mehmonlar, ranglarida rang yo'q, tippa-tik serrayib turishardi. Ikkinchi harbiy esa ichkari uydagi katta qizil shkafga terilgan kitob va albomlarni bitta-bitta ko'zdan o'tkazmoqda edi.

Kitoblarning deyarli hammasi qizil jildli Lenin asarlari edi. Tintuv boshlagan harbiy Lenin asarlariga tegmas, qalin, sersurat albomlarni esa varaqlab ko'rib bepisand, yerga tashlar edi. Hanuz esim-da: bu albomlar ham xuddi boloxonadagi kitoblar kabi, allaqanday rahbarlarning suratlariga to'la bo'lib, ularning ham aksari allaqachon qamalgani uchun (buni men keyin bildim, albatta) yuzlariga ko'k siyoh chaplangan, ko'zlari o'yib olingan, ba'zi suratlarining kallalari "kesib" tashlangan edi. Bepisand harbiy (agar yanglishmasam, u ham kapitan edi) albomlarni ko'zdan kechirarkan, dam ulardagi ko'zlari o'yilgan, boshlari "kesilgan" suratlariga, dam dadamlarga qarab:

- Ko'rinib turibdi, ja g'oyaviy ekanlar! - derdi miyig'ida kulimsirab.

Xushsurat mallosoch kapitan esa tashqi xonadagi qutilar, sandiq va sandiqchalar, shkafning tortmalarini ochib, ulardagi buyumlarni titkilar, latta-puttalar orasidan allanimalarni qidirar edi. Navbatdagi shkafga kelganda harbiy urinmasin, uning pastki tortmalarini ocholmadi. Uyda birorta sandiq, yo shkaf yo'q ediki, men uni ocholmasam. Kapitanning qiynalayotganini ko'rib, men qo'limga mix oldimu pildirab borib shkafning tortmasini shartta ochib berdim. Kapitan chehrasi yorishib kuldi-da:

- Malades! - dedi boshimni silab. - Kelgusida zo'r odam chiqadi sendan!

Kapitanning bu kutilmagan maqtovidan yuragim "jiz" etdi. Keyinchalik, katta bo'lganimda, men uydagi dod-faryodga qaramasdan otamni qamashga kelgan jallodning maqtovidan bir zumgina bo'lsa-da, yayrab ketganimni har eslaganimda bir o'zimdan ijirg'anib yurdim. Ammo o'sha daqiqada, afsus-nidomatlar bo'lsinkim, uning so'zlaridan g'ururlanib ketganim ham haqiqat, mudhish haqiqat! Shu payt dadamlarning:

- Suv! - degan ovozlari eshitildi. - Bir piyola quduq suvi beringlar, yuragim kuyib ketyapti!

Uyda suv yo'q ekan. Opam yig'idan to'xtab:

- O'rtoq kapitan! - dedilar hiqillab. - Ruxsat bering, ukam quduqdan suv olib kirsin!

Kapitan shkaf tortmasidan boshini ko'tarib:

- Agar dod-voyingni qo'ysang - ruxsat beraman! - dedi va kuldi: - Shunday chiroyli qiz ham bunaqa yig'loqi bo'ladimi?

Kapitanning opamlarga qilayotgan soxta xushomadi yoqmadi. Lekin nima ham qilardim? Chelakni olib tashqariga otildim.

Hovlidagi chiroq o'chgan, ayvondan uzoqroqda, quduq yonidagi gujum panasida kimdir qoqqan qoziqdek qaqqayib turardi. Bu - pochchamlar edi. U lom-mim demasdan qo'lidagi chaqaloqni menga tutqazib, quduqdan yarim chelak suv olib berdi-da, sharpasiz odimlab hovlining qorong'i burchagiga qarab ketdi.

Keyinchalik marhum oyimlar ko'p aytguchi edilar:

- O'sha kuni pochchangni xudo o'zi asradi! Agar pochchang opang bilan birga kelganida, kim bilsin, uni ham birga opketisharmidi bu toshbag'irlar?

Oyimlarning bu gapida jon bor edi, chunki tintuv tutab, dadamlarni olib ketayotganlarida harbiylar SAKUchi sho'rlik mehmonlarga Turkistondan ketishdan avval NKVDga borib, ruxsat olishlari shart ekanini uqtirishib, qo'llaridan tilxat olishdi.

Men yarim chelak suvni ko'tarib, ichkariga kirganimda, dadamlar stulda o'tirib, oyoqlari tagida hamon dod solib yig'layotgan katta opamlar bilan oyimlarni tinchitishga urinardilar. Azaldan qoramag'iz odam, dadamlar bir zumdayoq bamisoli olovda qolgan archadek qorayib ketgandilar. Oyimlar tokchadan kosa olib berdilar. Dadamlar bir kosa muzday quduq suvini bitta sipqorib: - Qo'y, yig'lama, qizim, yig'lama, Gulshan! - dedilar og'ir hansirab. - Hukumat oldida tariqcha gunohim yo'q! O'rtoq Stalin tirik ekan, bu tuhmatlardan qutqarib oladi hali!

Dadamlar quduq suvini kosalab sipqorar edilaru shu bitta gapni qayta-qayta takrorlardilar:

- Hukumat oldida begunohman, Gulshan! O'rtoq Stalin barhayot ekan, bizni bularning oyog'i ostiga tashlab qo'ymaydi!

Men hozir, shaxsga sig'inish davrining mudhish kirdikorlari, mudhish inqilob dohiylari, ayniqsa, Stalin hukmronligi davrida yuz bergan shafqatsiz qatlu qirg'inlar, million-million begunoh kishilarning boshiga tushgan g'urbatlar, ota boladan, bola otadan ayrilib, odamlarning ko'zyoshi daryo bo'lib oqqan o'sha zimiston yillar haqida o'ylaganimda, dadamlarning Stalin to'g'risida gaplarini eslab, hayron bo'laman. "Nahot otam bu qirg'inbarotni ko'rmagan-sezmagan bo'lsalar, nahot Stalin bu jabru sitamlardan bexabar edi, degan sodda, bemantiq so'zlarga ishongan bo'lsalar?", degan fikr bot-bot ko'nglimdan o'tadi.

Lekin unday desam... O'sha davrda hukm surgan inqilob chavandozlari orasida mash'um Inqilobning soxta otashin chaqiriqlar, jo'shqin qo'shiqlar, alvonlari, "dohiy"ning alangali nutqlariga astoydil ishongan, bo'layotgan qatlu qirg'inlarning hammasi insoniyat baxti uchun qilinyapti, degan mudhish yolg'onga uchgan soddadil, oqko'ngil odamlar oz bo'lganmi?

Albatta, yurakni zirqiratuvcu bu o'ylar mening xayolimga ko'p yillardan keyin o'sha davrlardagi dahshatli voqealar fosh qilinib, ko'zimiz ochilganda keldi. U mahalda esa...

Bilmadim, tintuv qancha davom etdi. Lekin dadamlar quduq suvini sipqora-sipqora, "O'rtoq Stalin sodiq farzandlarini xor-zor qilib qo'ymaydi", degan gapni takrorlay-takrorlay yarim chelak suvni ichib tugatganlari hanuz esimda.

Men keyinchalik, bu gapni aytsam ko'plar ishonmay:

- Qo'ying-e, odam bolasi yarim chelak suvni icha oladimi? - deguvchilar ham bo'ldi, ammo men, o'n-o'n bir yashar bola, buni o'z ko'zim bilan ko'rganman, dadamlarning o'sha so'zlarini o'z qulog'im bilan eshitganman! Ichi yonib ketayotgan odam yarim chelak u yoqda tursin, bir chelak suvni ham ichadi!

Nihoyat, tintuv tugadi. Dadamlarga kiyinishni buyurdilar. Oyimlar bilan opamlarning nolasi ko'kka chiqib, uyimiz achchiq faryoddan zir titradi. Oyimlar dadamlarning yelkasiga paltosini ildilar. SAKUni bitirgan sho'rlik mehmonlarga tuzalgan dasturxonadan ilingan narsani ro'molga tugib, qo'llariga tutqizdilar.

Boyagidan ham battar qorayib, bir zumda allaqanday ozib, munkayib qolgan dadamlar avval hamon faryod chekayotgan oyimlar bilan opamlar, so'ng qaqshab-qaltirab qolgan ukalarimning peshonalaridan o'pdilaru, navbat menga kelganda:

- "Hay, attang! - dedilar to'satdan ko'zlariga yosh olib. - Umrimda bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo'luvdim. Shuniyam evlayolmadim-ov, bolam!..

Butun tintuv davomida ko'zimga yosh olmagan, "kelgusida zo'r odam bo'lasan", degan so'zlardan shishib ketgan norasida, birdan hamma narsa - dadamlarning hech qachon erkalamaganini ham, do'kondan qimiz topolmay qaytanimda grafinni qulochkashlab otganlari ham - hammasi esimdand chiqdiyu alamli chinqiriq bilan dadamlarning tizzalarini quchoqlab oldim...

...Bir necha oy o'tdi. Bu orada xonadonimiz motamsaro bir makonga aylandi. Qish yaqinlashib qolgan, kun sayin uning qahrli nafasi kuchayib borar, uyda esa na o'tin bor, na ko'mir!.. Biz tancha qurib, bir amallab kun kechiramiz.

Haftada bir marta, yanglishmasam, shanba kunlari dadamga ovqat olishadi. Oyimlar bir amallab topgan-tutganlarini pishiradilar tong mahal u kishi bilan birga avaxtaga ravona bo'lamiz.

Turkistonda Qul Xo'ja Ahmad Yassaviy maqbarasining shundoq biqinida O'rta Osiyoni zabt etgan general Chernyaev qurdirgan besh-oltita mustahkam g'ishtin binolar bo'lardi. Chernyaev bu binolarni chor askarlari uchun qurdirgan. Sho'ro hokimiyati esa ularni qamoqxonaga aylantirganu atrofini tikanli sim bilan o'rab tashlagan.

Har shanba tikanli sim bilan chegaralangan bu qal'a ro'parasiga kamida 150b 200 ayol, chol-kampirlar yig'ilishadi, bular "xalq dushmanlari"ning oila a'zolari. Yosh-yosh juvonlar qaqshab-qaltirab qolgan keksalar hibsxona xodimlarining ovqat qabul qilishini kutib, ertalabdan kechgacha tikanli sim oldida diydirdirab turishadi. Oyimlar qamoqxonaga gohida meni ham yetaklab borishlariga sabab - mabodo dadamlar bilan yuz ko'rishish nasib etsa otamlar meni ko'rib qolsinlar degan niyatda edilar. Lekin dadamlarni biror marta ko'rsatishmadi, ko'rsatishmaganlari ham mayli, bot-bot olib borgan ovqatlarimizni qabul qilmasdan qaytarib yuborishardi. Goho men bir necha soat mahtal bo'lib kutganimdan keyin biror bahonani ro'kach qilib, hibsxonaning shundoq yonginasidagi shahar bog'iga qarab chopardim. U yerda xudoning kuni borki, miting bo'lar, shahar maktablaridan nog'oralar gumburi va karnay-surnaylar sadosi ostida bolalar saf tortib boqqa kelishardi. Bog' o'rtasiga qizil alvon bilan o'ralgan ulkan minbar o'rnatilgan bo'lib, charm palto kiygan, to'pponcha taqqan faollar unga chiqib va'z aytishar, va'zlarning aksariyati trotskiychilar va ularning "dum"larini fosh qilishga bag'ishlanardi. Bu va'zxonliklarning dahshatli tomoni shunda ediki, bugun Trotskiyning "dum"larini fosh etib, otashin nutq so'zlagan notiqning aksari ertasiga o'zlari "dum"ga aylanib, fosh etilganlar ro'yxatiga tushib qolishardi.

Meni bu mitinglarga borishga nima chorlaganini hanuz tushunolmayman. Aftidan, karnay-surnay va nog'oralar sadosi saf tortib o'tadigan tengdoshlarimning quvnoq va jo'shqin qo'shiqlari bo'lsa, ajab emas. Chunki bu gumbur-gumbur sadolara otashin qo'shiqlar qulog'imga chalinishi bilan xuddi nog'oraga o'rgangan harbiy otday oyoqlarim o'z-o'zidan raqsga tushib, yuragim hapriqib ketaverardi. Faqat bir narsa murg'ak qalbimni ezar, u ham bo'lsa, minbardan turib aytiladigan nutqlarda ba'zi-ba'zida dadamlarning nomi ham "dum"lar qatori tilga olinadi. Lekin shunday paytlarda dadamlarning Stalin to'g'risidagi so'zlari esimga tushardiyu yuragimga quyilib kelgan alamli tuyg'uni haydardim. Bu hol toki shahar yoshlar qo'mitasining kotibi bilan yuzma-yuz kelgunimcha davom etdi.

Bu yosh, xushqad, xushsurat yigitcha bizga qo'shni edi. Oilamiz boshiga musibat tushgunga qadar, u xonadonimizga bo'zchining mokisidek qatnar, dadamlar bilan kechalari uzoq suhbatlashib o'tirardi. U o'sha yozda uylangan, xotini ham, o'ziga o'xshash ko'hlik, xushqad, xushsurat edi. Damlar ularning to'ylariga to'yboshi bo'lgan, oyimlarning aytishicha, dadamlar unga moddiy yordam ham bergan ekanlar.

Dadamlar qamalanganlaridan keyin yon qo'shnimiz qorasini ham ko'rsatmaydigan bo'ldi. Bunga ajablanmasa ham bo'lardi, chunki shogird tugul qarindosh-urug'lar ham bu og'ir, g'urbatli kunlarda uyimizni chetlab o'tishar, bitta-yarimta kelsa ham kechalari qo'rqa-pisa kelib, so'ng devor panalab qaytib ketardi.

Shanba kuni edi. Chamasi, qamalanganlar soni ko'paygan, chunki avaxtaga ovqat ko'tarib kelganlar soni ancha ortgan, navbat kutayotganlarning dumi ko'rinmasdi. Kun sovuq, sevalab mayda yomg'ir yog'ardi. Shu boisdanmi, boshqami, oyimlar men

so'ramasdan o'q uyga ketishimga ruxsat berdilar. Men tinimsiz maydalab yog'ayotgan yomg'irdan diydirab, uyimizga tomon ravona bo'ldimu to'satdan bog' tomonda yangragan nog'oralar gumbiriyu karnay-surnaylar sadosini eshitib, beixtiyor to'xtadim. Nog'oralar va karnay-surnaylar sadosi tobora avjga chiqmoqda, chamasi, odatdagidan ham katta miting boshlanmoqda edi. O'rgatilgan otga o'xshab yana nog'oralar gumbirlayotgan tomonga burildim. Haqiqatan ham yomg'irga qaramay, bolalar har tomondan saf-saf bo'lib boqqa yopirilib kelishardi.

Darvozaga yaqinlashib qolganimda nogahon ro'para tomondan kelayotgan qo'shnimiz - shahar yoshlar qo'mitasining kotibiga ko'zim tushdi. U bir o'zi emas, charm paltolik harbiy odam bilan uch burchak soqol qo'ygan, jikkakkina mo'ysafid qurshovida kelardi.

Kotibni ko'rishim bilan yuragim negadir "shuv" etib, boqqa sho'ng'ishga chog'landim, ammo kotib bir sakrashda yo'limni to'sib, bilagimdan shappa ushladi-da:

- Ha, qashqirdan tug'ilgan qashqircha! - dedi titroq bosib. В Ъ”Bitta shaltoq buzoq bir to'da podani buzadi! Bo'yingga soxta qizil galstuk taqib, bu sofdil qizil pionerlarni buzmoqchimisan? - U qo'limni og'ritib siqqancha o'ziga torta boshladi. Lekin shu payt jikkak mo'ysafid:

- Qo'yib yubor, bolapaqirni, - dedi oraga tushib.- O'rtoq Stalin aytdi-ku, bola otasi uchun javob bermaydi, deb? Gunohi nima bu norasidaning!

Yosh kotib qovog'idan qor yoqqanicha bir qariyaga, bir charm paltoli harbiyga qaradi-da, qo'limni qo'yib yubordi va: "Yo'qol ko'zimdan!" - deb o'shqirdi.

Shundan keyin nima bo'ldi, nima qo'ydi - hozir esimda yo'q, faqat kotibning ombirdek metin changalidan chiqdimu tomog'imni g'ip bo'qqan ko'z yoshini yuta-yuta, saf-saf bo'lib o'tayotgan baxtli tengdoshlarim yonidan katta ko'cha tomon otildim...

Dadamlar hibsga olingandan so'ng uch-to'rt oy o'tdi hamki, u kishi bilan biror marta ko'risha olmadik. Butun shahar hanuz tahlikada, hamma joyda, hatto maktablarda ham dushman qidirish hamon davom etardi. Sira esimdan chiqmaydi. O'sha yili ulug' rus shoiri Pushkin vafotining 100 yilligi nishonlanar edi. Bu g'amgin sanaga atalib qanaqa tadbirlar belgilandi, qanaqa kitoblar chiqarildi, qanaqa majlislar, adabiy kechalar o'tkazildi - buni bilmayman. Ammo o'sha sanaga atalib o'quvchilar uchun daftar chiqarilgani yodimda. Million-million nusxada chiqarilgan bu daftarlarning oldi muqovasida bolalikdan hammamizga tanish jingalak soch, habashchehra sho'irning surati solingan, muqovaning oxirgi betiga esa shoir ertaklaridan biriga chizilgan surat berilgan edi. Avval boshda hech qanday gap yo'q edi. Keyin to'satdan shaharda, jumladan men o'qiydigan maktabda ham vahimali mish-mishlar tarqaldi. Go'yo Pushkin yubileyiga chiqarilgan bu daftarlar, to'g'rirog'i, daftar muqovasidagi suratlar aksilinqilobiy so'zlar bitilgan emish! Kimki Pushkinning soch va soqollari, ayniqsa, muqova oxiridagi ertaklarga chizilgan suratlarni e'tibor bilan ko'zdan kechirsa, sho'irning jingalak sochlariyu ertaklarga chizilgan suratlarni hushyorlik bilan nigohidan o'tkazsa, makkorona bitilgan aksilinqilobiy so'zlarni topishi mumkin emish!

Men o'qiydigan 3-"A" sinfida yoshi anchaga borgan, tishlari to'kilib qolgan, ammo juda muloyim, mehribon rus kampiri dars berardi. Bir oydan beri bu kampir - hozir ism-shariflari yodimda yo'q - kasal bo'lib, o'rniga yosh tatar yigitcha dars bera boshlagan edi. Qattiq oqsoqlanib yuradigan bu yigitcha bizga qo'shni bo'lmish raykom kotibining qaynisi bo'lib, dadam qamalanganlaridan keyin menga o'qrayib qarab boshlagan edi. Ammo hayotning o'yinini qarangi, dadamlardan keyin bir hafta o'tar-o'tmas yosh o'qituvchimizning pochchasi ham hibsga olinib, "xalq dushmani" deb e'lon qilingan edi. Shu-shu battar mung'ayib, avvalgidan battar oqsoqlanib qolgan o'qituvchi menga achinib qaraydigan, yo'lakdami, hovlidami - tanho yurganimni ko'rsa, boshimni silaydigan bo'lib qolgandi. "Pushkin suratlarini ichiga qabih aksilinqilobiy so'zlar yozilgan emish", degan gap tarqalgan kuni yosh o'qituvchimiz sinfimizga juda xomush bir qiyofada kirib keldi. U mungli ko'zlari bilan bolalarga uzoq tikilib turgach:

- Bolalar! - dedi allaqanday yolvorib. - Qani, kecha tarqatilgan daftarlaringni olinglar-chi! Haligi... muqovalariga Pushkin surati solingan daftarlaringni aytyapman!.. Oldilaringmi? Ehtimol, eshitgandirsizlar, ashaddiy dushmanlarimiz makkorona chizilgan harflar vositasida SSSRga qarshi so'zlar yozishipti! Bu mudhish so'zlarni topgan bolalar bor. Ularning suratlarini ertaga faxriy doskaga osiladi. Nahot bizning sinfimizda birorta hushyor o'quvchi bola topilmasa? Qani, suratlariga yaxshilab qaranglar! Shoyad sizlar ham dushmanlarimizning bu qabih so'zlarini topib, ularni fosh etsalaring!

Yosh o'qituvchi shunday deb menga o'zgacha bir umid bilan qarab qo'ydi. Har qalay menga shunday tuyuldiyu oldimdagi daftarga chizilgan suratlariga tikilib, jon-jahdim bilan makkorona chizilgan harflarni qidira boshladim...

Asablarim tarang tortilgan, miyam nazarimda lahcha cho'qqa aylangan edi. "Nahot jonajon hukumatimizga qarshi yozilgan bu mudhish so'zlarni topib, dushmanlarning kirdikorlarini fosh etolmasam? Yo'q, topaman! Topganda ham birinchi bo'lib topaman. Ikkinchi bo'lishning foydasi yo'q!.. To'xta, shoir yelkasidagi mana bu gajak tola nimani eslatadi? "S" harfining o'zginasi-ku!.. Uning yonidagi gazak-chi! U ham "S"! Uning yonidagisi ham!" Mana bunisi "R"ning o'zginasi-ku! Voy, tavba! Bu battollar "SSSR" deb yozib qo'yishibdi-ku, boyadan beri shuni ham ko'rmapman-a?... Mana bu gajak tola-chi? Quyib qo'ygandek "D" ku! Undan keyingi gajak-chi? "O"ning xuddi o'zginasi-ku! "O" bo'lgan joyda "L" ham bo'lishi kerak? Mana "L"! Yoninasida esa "Oy"ga o'xshash ikkita gajak qatorlashib turibdi! "Doloy SSSR!, ya'ni "Yo'qolsin SSSR!" degan gap-ku bu!"

Men hayajondan nafasim bo'g'ilib:

- Topdim, muallim, topdim! - deb baqirib yubordim.

Majruh o'qituvchim tekis polda qoqilib-surinib oqsoqlana-oqsoqlana yonimga keldi. Sinf to'la o'quvchilar ham "gurr" etib o'rnilaridan turdilar-da, ustimga yopirildilar.

Men xuddi bezgak tutgandek dir-dir titrab, ulug' sho'irning jingalak sochlari orasidan topgan mudhish harflarni ko'rsata boshladim. Nihoyat, ko'rsatib bo'lib, tengdoshlarimga mag'rur qaradim. Sinfga cho'kkan og'ir sukunat ichidan to'satdan o'qituvchimizning:

- Malades! - degan xitobi eshitildi. - Hushyor pioner deb shuni aytadilar!

Hamma menga hasad bilan qarar, men o'zimni chinakam qahramon his qilardim.

- Qani, daftarlaringni yig'ib beringlar! Bir soatdan keyin sport maydoniga butun maktab to'planadi. Hammamiz birga bu mudhish daftarni yoqish marosimida qatnashamiz!

O'qituvchimiz oqsoqlana-oqsoqlana sinfdan chiqib ketdi, lekin bir soat tugul ikki soat o'tdi hamki, u qaytmadi. So'ng daftarlarni yoqish marosimi boshqa kunga qoldirilipti, degan xabar keldiyu uy-uyimizga tarqaldik.

Kechqurun men kunduzi bo'lgan voqeani hayajondan entika-entika oyimlarga aytib berdim.

Oyimlar men kutgan maqtov o'rniga:

- Hoy, bolam-ov, bolam-ov! - dedilar to'satdan ko'zlariga yosh olib. - Senga nima bo'ldi, bolam-ov!

- Menga nima bo'пти? Nega bunday deysiz, oyijon? - dedim ranjib.

- Hech nima... Iloyo dadangga o'xshab qahri qattiq bo'lma. Ollodan bittayu bitta tilagim shu, bolam.

Oyimlarning gapiga yaxshi tushunmadim. Ertalab maktabga, to'g'rirog'i, zalda osilgan hurmat taxtasiga qarab chopdim.

Nadomatlar bo'lsinkim, ro'yxatga bir necha marta ko'z yugurtirib chiqdim: yo'q, na nomim, na suratim bor! Dushmanning yovuz kirdikorini fosh etgan hamma hushyor pionerlarning surati hurmat taxtasiga osilgan-u, bitta mening suratim yo'q! Aftidan, kimdir hushyorlik qilib xalq dushmani farzandining suratini hurmat taxtasiga osish mumkin emasligini aytib, mendan ham hushyorroq bo'lgan!

Mana, bu voqealarning sodir bo'lganiga yarim asrdan ko'proq vaqt o'tdi. Shaxsga sig'inish davrining ne-ne jinoyatlari fosh etildi.

Bu jinoyatlar qanday dahshatli bo'lmasin, nazarimda, ularning eng yomoni - kattalar yetmagandek, menday go'daklarni ham hamma narsaga shubha bilan qarash, hammayoqdan yovuz kirdikorlar qidirishga qaratilgan urinishlar deb bilaman.

Nihoyat, dadamlar bilan vidolashadigan kun ham keldi. Vidolashishga uch kishiga ruxsat berishgandi: oyimlar, katta opamlar va menga! Shu boisdan bo'lsa kerak, qarindosh-urug'lardan hech kim, na dadamlarning ukalari, na yor-do'stlari - hech kim kelmadi. Oyimlar bilan opamlar kechasi uxlashmay, dadamlar uchun bug'doy talqon, so'k talqon va yana allaqanday narsalar tayyorlashdi. Chunki bu payt dadamlar ozod bo'ladi degan umid ojiz miltirab turgan shamday so'ngan, u kishini uzoqlarga olib ketishlari chamasi oyimlarga ayon edi.

Ertalab to'rva-xaltalarni ko'tarib qamoqxonaga qarab yo'l oldik. Bu safar bizni ko'p kuttirishmadi. Beliga choynakdak to'pponcha taqib olgan harbiy bizni uzun, tor, nimqorong'i yo'lakdan ichkariga boshladi. Yo'lakning yarmiga borganda o'ng qo'ldagi eshikni ochib, bizga yo'l berdi. Chog'roqqina to'rtburchak xonaning to'ridagi stol oldida gimnastyorka kiygan, sochlari oppoq bir odam allanimalarni yozib o'tirardi.

Dadamlar burchakda kursida o'tirgan ekanlar (men avval u kishini tanimay qolibman!) biz kirishimiz bilan dik etib o'rnidan turdilar. Azaldan barvasta, to'ladan kelgan, novcha odam bir-ikki oy ichida cho'pday ozib, lunjlari ichiga botgan, ko'zlari kirtayib, qiy-g'ir burni so'rrayib qolgandi.

Yana qamalgan kechasi dagidek yig'i-sig'i boshlandi. Oyimlar-ku, yuzini ro'moliga yashirib, jimgina titrab yig'lar, lekin opamlar... dadamlarning bo'yinlariga osilib olgan opamlarning faryodi tor xonani zir titratardi.

Keyinchalik marhum oyimlar ko'p aytguchi edilar:

- Noinsoflar jilla qursa yarim soat ham fursat bermadilar. Dadang sho'rlikning diydoriga ham to'ymadik. Bergan chorak soatlari ko'z ochib yumguncha o'tib ketdi...

Bu safar chorak soat davom etgan vidolashuv davomida dadamlar biror marta Stalinning nomini tilga olmadilar, qamalgan kunlaridagidek: "Men partiya oldida gunohkor emasman! O'rtoq Stalin barhayot ekan, meni oyoqosti qilib qo'ymaydi!", - demadilar. Bil'aks, bir necha marta ko'zlariga yosh olib:

- Meni kechir, Gulshan. Ayol boshing bilan besh bolani qanday boqasan - aqlim bovar qilmaydi. Endi yuz ko'rishishimizga ham ko'zim yetmaydi, kechir meni! - dedilar.

Har safar dadam shunday deganlarida stolga mukka tushib, allanimalarni yozayotgan kishi:

- Hoy, Yoqubov! - derdi qog'ozdan bosh ko'tarmay.- Senga nima bo'ldi? Yosh bolamisan, Yoqubov!

Nihoyat, bu odam qarshisidagi devorga osilgan almisoqdan qolgan devor soatiga ko'z tashlab:

- Fursat tugadi, Yoqubov. Endi xayrlashinglar! - deb buyurdi.

Opamlarning nidosi battar avjiga chiqdi. Oyimlar ozgina pul olib kelgan ekanlar, dir-dir titragan qo'llari bilan dadamlarga tutdi, dadamlar esa:

БѢ”Bolalaringga yarat, Gulshan! - deb yolvorar edilar. Lekin oyim ko'nmay, axiri pulni olishga majbur qildilar.

Oyimlar keltirgan pul bor-yo'g'i ellik so'm bo'lib, o'nta besh so'mlikdan iorat edi. Dadamlar pulni qiynala-qiynala olarkanlar, besh so'mliklardan birini menga uzatdilar. Oyimlar pulni mendan olib, dadamlarga qaytarib bermoqchi bo'lgandilar, dadamlar ko'nmadilar, kaftlarini boshimga qo'yib:

- Sen endi bu uydagi eng katta erkaksan, bolam, - dedilar va yana ko'ziga yosh oldilar. - Oyingga yordamlashib, ukalaringga qarab turgin, bolam!

Dadamlar shunday deb besh so'mlikni cho'ntagimga soldilar.

- Umrimda bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo'lgan edim, bu ham nasib etmadi Bu pulga daftar-kitob ol! Qolganiga muzqaymoq olib ye, o'g'lim!..

Boyadan beri oyim va opamlarga qo'shilib yig'lashni o'zimga ep ko'rmay serrayib turgan bola, to'satdan, xuddi dadamlarni olib chiqib ketayotgan paytlaridagidek yuragimda nimadir darz ketganday tuyuldu NKVD xodimining maqtovlari ham, aksilinkilobchilar kirdikorlarini fosh etgan hushyor pioner ekanligim ham - bari yodimdan chiqib, "Dadajon!", degancha otamning tizzasini quchoqlab oldim.

Bu mash'um voqealardan keyin ko'p yillar o'tdi, ko'p suvlar oqib ketdi. 1955 yili Xrushchevning butun dunyoni larzaga solgan mashhur nutqidan keyin oilamiz, shaxsga sig'inish zulmidan jabr chekkan million-million oilalar kabi dadamlarning taqdirini, o'lik yo tirik ekanini (ungacha yozgan o'nlarcha xatlarimizning bittasiga ham javob ololmagandik) so'rab, yuqori tashkilotlarga murojaat qildik.

Maktublarning bittasini Qozog'iston Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasiga, ikinchisini SSSR Davlat xavfsizligi qo'mitasiga yo'lladik. Taxminan to'rt-besh oydan keyin birin-ketin ikkita javob keldi. Javoblarning birinchisi Qozog'iston Markaziy Qo'mitasidan bo'lib, unda dadamlarning partiyaviy ishi ko'rib chiqilgani, u kishi Stalin shaxsiga sig'inish qurboni bo'lganligi e'tirof etilgan va 1918 yildan e'tiboran partiya a'zosi sifatida tiklangani xabar qilingan edi.

Ikkinchi javob Moskvadan, Davlat xavfsizligi qo'mitasidan bo'lib, unda aytilishicha, dadamlar Uzoq Shurqdagi qaysi bir o'rmon xo'jaligida daraxt kesuvchi bo'lib ishlagan, 1943 yil qish oylarida (vaqti aniq aytilmagan) daraxt kesayotgan paytida yiqilib vafot etgan.

Birinchi javobdan farqli o'laroq, bu xatda shunday ilova ham bor edi. Agar volidamiz (men yozgan xat, tabiiy, oyimlar nomidan bitilgan edi) nafaqa yoshida bo'lsalar, u kishiga davlat tegishli mikdorda nafaqa to'laydi. Agar oyimlarning turar joyi bo'lmasa, u kishi qo'mitadan kelgan ushbu javob asosida shahar kengashiga murojaat qilib, navbatsiz uy oladilar...

Har ikkala xat ham haqiqatni qaror toptirish, adolatni tiklashga qaratilgan edi. Ammo men negadir, ehtimol, Uzoq Sharqda olti yil oddiy soldat bo'lib, butun qiyinchiliklarni boshimdan o'tkazganim uchundir, nogahon o'zim ko'rgan bepoyon sovuq o'rmon, qor tagida egilib turgan daraxtlar, qish ko'z oldimga keldi. Bir zum nigohim oldiga bu qorong'i o'rmonda behol imillab daraxt kesayotgan dadamlar keldi, keldi-yu, alam, iztirob, mehr-shafqat va xo'rlik tuyg'ulari toshqinday guvillab vujudimni qaqshatib

This is not registered version of TotalDocConverter

"Yo'q! Bu nopoklar 1918 yildan firqa a'zosi bo'lmish otamni nohaq qamaydilar, qariganida ham ozod qilishni istamay, qahraton qishda ham o'rmon kesdirib, o'limga mahkum etadilar-u, endi o'z gunohlarini yuvish umidida judolik azobidan ikki bukilib qolgan bevasiga nafaqa to'larmishlar, boshpana berarmishlar! Yo'q, men bitta onamni ular bergan sadaqasiz ham boqib olaman, ularsiz ham boshpana topib beraman!"

Xayolan shunday deb, yaxshi niyat bilan yozilgan ikki xatni burda-burda qilib yirtib tashladim...